

ERDÉLYI MÚZEUM

KIADJA AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET

A BÖLCSESZET-, NYELV- ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNYI SZAKOSZTÁLY
S AZ ERDÉLYI NEMZETI MÚZEUM KÖNYVTÁRA
KÖZLÖNYE

SZERKESZTI

ERDÉLYI PÁL

ÚJ FOLYAM
IX. KÖTETE

XXXI. KÖTET

1914 JÚNIUS 15
2. FÜZET

Az ERDÉLYI MÚZEUM évenként hat füzetben jelenik meg

KOLOZSVÁR
STIEF JENŐ ÉS TÁRSA NYOMDÁJA
1914

TARTALOM

	Lap
MAKKAI ERNŐ: Bethlen Gábor országalkotó politikája (Második közlemény.) — — — — —	65
BALOGH ARTHUR: Szabadság és egyenlőség — — — — —	92
SIMONFI JÁNOS: Rosnyai Dávid naptári följegyzései (1668—1717.) — — — — —	108
ARDAY PÁL: Rákóczy Zsigmond fejedelem választásához — — — — —	127

Irodalom.

Herbert Jenkins: The Life of George Borrow. (KROPF LAJOS) — — — — —	129
Péterfy Jenő: Péterfi Sándorról (BORBÉLY ISTVÁN) — — — — —	130
Pruzsinszky Pál: Bod Péter és kiválóbb egyházi munkái (R. I.) — — — — —	130
Heltai Gáspár reformátor és kora (LAKATOS BÉLA) — — — — —	131

Az ERDÉLYI MÚZEUM a Bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi szakosztály tagjainak rendes illetménye. Az Egyesület alapító és rendes tagjai, kik más szakosztályhoz csatlakoztak, és pártoló tagjai két koronáért kedvezményképpen kapják. Előfizetési ára nem tagoknak és könyvkereskedőknek 10 korona.

Az ERDÉLYI MÚZEUM szerkesztését illető tudakozódások a szerkesztőt (Egyetemi Könyvtár. Telefonszám 283); tagdíjak és előfizetési díjak pedig az Egyesület pénztárosát, Domokos Ernőt (Erdélyi Bank) illetik.

A kiadóhivatal három hónapon túl történeti felszólalásokat nem vesz figyelembe.

Folyóiratunk idei borítékán az Erdélyi Múzeum-Egyesület VII. vándorgyűlése emlékére a gyulafehérvári székesegyház képét közöljük. — Az eredetét *Förstner Tivadar* rajzolta.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület választmánya.

Elnök: gr. Esterházy Kálmán

Alelnökök: b. Wesselényi Miklós
dr. Lechner Károly

Ellenőr: Tanács József
Főtítkár: dr. Erdélyi Pál

Pénztárnok: Domokos Ernő

Títkár: Kelemen Lajos

Ügyész: dr. Czikmántory Ottó

A tárak igazgatói:

A szakosztályok elnökei:

dr. Apáthy István (állattár)
dr. Erdélyi Pál (könyvtár)
dr. Gyalui Farkas
dr. Posta Béla (érem- és régiségtár)
dr. Péter Béla (növénytar, helyettes ig.)
dr. Szádeczky Gyula (ásványtar)

dr. Fabinyi Rudolf (term. tud.)
dr. Farkas Lajos (jog- és társadalomtud.)
dr. Davida Leó (orvos tud.)
dr. Schilling Lajos (bölc.-, ny.- és tört. tud.)

A szakosztályok titkárai:

dr. Bartók György (bölc.-, nyelv- és tört. tud.)
dr. Tóth György (jogtud.)
dr. Jakabházy Zsigmond (orvostud.)
dr. Szabó Imre (term. tud.)

Választmányi tagok:

dr. Boros György
dr. Cholnoky Jenő
Fekete Gábor
dr. Gidófalvy István
dr. Hirschler József
dr. Imre József
dr. Kenessey Béla

dr. Kolosváry Bálint
dr. Konrádi Dániel
dr. Lőte József
b. Mannsberg Sándor
dr. Márki Sándor
dr. Menyhárt Gáspár
Péterfi Zsigmond

dr. Rigler Gusztáv
dr. Schneller István
dr. Szabó Dénes
gr. Teleki Domokos
Váró Béni
gr. Wass Béla

A MAGYAR
JELZÁLOG HITELBANK
KOLOZSVÁRI KÉPVISELŐSÉGE
KOLOZSVÁR, JÓKAI-U. 2. I. EM.

Földbirtokra és nagyobb városokban fekvő házakra 15 évtől 65 évig terjedhető törlesztéssel

**LEGOLCSÓBB
KÖLCSÖNÖKET**

nyújt. A jelzálogul felajánlott erdélyrészi ingatlanok értékére és a megszavazandó kölcsön összegére nézve az

Erdélyi Gazdasági Egylet

bizalmi férfiai adnak véleményt.

TELEFON 27. SZ.

A képviselőség elfogad
TAKARÉK-BETÉTEKET és előnyösen kamatoztat.

Bethlen Gábor országalkotó politikája.

(Második közlemény.)

II.

Mikor Bethlen Gábor 1613 őszén erdélyi fejedelem lett s kezébe vette az erdélyi politika összekuszált szálainak kioldozását, akkor még szó sem lehetett itt nagyszabású országépítő munkáról, annál kevésbé olyan messze kiható diplomáciai tevékenységről, a mely Erdélyt az európai politikában önálló szerephez juttassa. Egyetlen cél csak az lehetett, hogy a Báthory Gábor által Erdély ellen bolygatott fél Európa lecsendesedjék, a bomlásnak induló *Unió* — Erdély állami szervezetének fundamentuma — újra egy célra működő organizmus legyen s a veszélyeztetett önállóság biztosíttassék.

A kezdet nem volt valami nagyon megnyugtató. Különösen a függetlenséget fenyegette veszedelem a török részéről.

Báthory elűzése és Bethlen megválasztása az erdélyi országgyűlés szabad elhatározású ténykedésének semmi szín alatt sem mondható. A török erőszakos fellépésének volt mindkettő következménye.

A porta nem lépett föl ugyan határozottan, szavakban is kifejezve Bethlen megválasztása érdekében, de azért a Torda alatt táborozó törökbasák nem mozdultak meg addig helyükről, a míg a Kolozsvárt tanácskozó országgyűlés „féltében libere nem eligálta“ Bethlent s ezt nekik hírvül nem vitték. Maga az országgyűlés is érezte, hogy csak úgy őrizhette meg a szabad választás látszatát, hogy Bethlent választotta meg. Mindjárt az 1613-iki, októberi országgyűlés sietett törvénybe iktatni a szabad fejedelemválasztás jogát, hogy a történekekkel szemben a jövőt előre biztosítsa, sőt a portára küldött követségnek lelkére kötötte, hogy az új fejedelem számára hozandó athnámében határozott kijelentést kérjenek a szabad választás jogának tiszteletben tartására nézve.

Ha maguk az erdélyiek is ennyire érezték s ilyen módon ki is fejezték, hogy erőszakos nyomás alatt határoztak, mennyivel inkább kihasználták ezt azok, a kik keresve-keresték az ürügyet, hogy Erdélyt a mohamedánság karjaiba dobott prédaként tüntessék fel a világ előtt. A bécsi diplomáciának az volt az első szava, a mint Bethlen trónrajutásáról értesült, hogy: *ime, török gubernátora van Erdélynek*. S ezt nemcsak a Bethlen iránt való rosszakaratból, céljaik elérése végett ter-

jesztették, hanem hitték is, mert e mellett szólottak azok a tények, a melyeket ők a kolozsvári fejedelemválasztásról megtudtak.

A sokat zaklatott erdélyi közvélemény a török kítakarodása után — a szászok kivételével — megnyugodott Bethlen választásában. Pedig az igazi nyugalomnak nagy akadályait éppen itt a két császárság terjeszkedési vágyának területén érezték leginkább, hiszen róluk volt szó, bőrükre ment az alkú. A török akarata elől kitérni nem lehetett, Bethlent meg kellett választani, ki is kellett tartani mellette, de úgy, hogy Bécsnél szemben is biztosítva legyen a nyugalom. A fejedelemválasztó országgyűlés új fejedelme elé kitűzte a követendő politikát, az egyetlen, a mit Erdélyben követni lehetett: „a fényes portához viselje oly engedelmességgel magát, hogy onnat romlása ne következék e szegény országnak. A keresztyénséggel is, római császárral, őfelségével és Magyarországgal az jó szomszédságot és békességet szorgalmasan megőrizze.“

E szavakból kitetszik, hogy a rendek ösztönszerűleg megéreztek hazájuk rendeltetését akkor, a mikor fejedelmüktől a két nagy ellenséggel való békés megegyezést, ezt a szinte-szinte lehetetlen és sohasem állandó állapot megszerzését kívánták. Bármennyire összekuszálta a helyzetet Báthory Zsigmond és Báthory Gábor, azért a tisztán látó erdélyiek sohasem tettek le arról a gondolatról, hogy Erdély a magyar korona alá tartozik ugyan, de éppen a magyarság érdekében úgy kell a török előtt mutatnia magát, mintha a szultán tartománya volna. Föltétlen behódolás akár ide, akár oda, egyformán veszedelme nemcsak Erdélynek, hanem az egész magyarságnak. Ha a töröknek hódol meg véglegesen s a koronától és az anyaországtól teljesen elszakad, akkor vagy örökös háború színhelye lesz a jogairól le nem mondó magyar király és a vele tartó Magyarország fegyveres támadásai miatt, vagy török tartománynyá válik s örökre elszakad történelmi multjától, a nyugatvá lett magyarságtól s az egész nyugati kultúrától. Mert tagadhatatlan történelmi tény az, hogy a török hódítás sehol a fejlődés szolgálatában nem állott, hanem útját mindenütt csak rombolás, visszamaradás és kultúrátlanság jelzi. A töröknek meghódolt népek kikapcsolódtak a kultúrközösségből.

Katonai ereje azonban olyan nagy volt, hogy respektálni kellett s ha már a helyzet ilyen volt, legcélszerűbbnek látszott ezt a katonai erőt a másik, éppen kultúrájával fenyegető ellenség ellen felhasználni.

Ez a nyugatról fenyegető ellenség komolyabb, szívósabb, veszedelmesebb volt a töröknél, mert nemcsak katonai hatalma nehezedett a magyarságra, hanem a szent korona jogára is támaszkodott s minden olyan szílat kezében tartott, a mely Magyarországot századokon keresztül a nyugathoz kötötte.

Bécsben nagyhatalmi politikát folytattak, a mely a középkori „*imperium eszmé*“-ből táplálkozott s a germán hűbériség egészen sajátos

— a turáni magyar szellemtől merőben idegen — eszmekörében nőtt fel. A német császár nem egy nép urának, hanem az egyetemes keresztység fővezérének és hűbérurának tartja magát s politikai céljait is ebből az egyetemes, nemzetek felett álló mivoltából meríti és tűzi ki. A hatalma alatt álló számtalan nemzetek külön sajátos élete és céljai előtte lényegtelenek s legtöbbször csak akadályai az egyetemes eszme érvényesítésének. Teljesen egyenlően bírálja el *a németországi pártikulárizmust a magyarok önállósági törekvésével*. Pedig ez az utóbbi egy önálló, de erejében megfogyatkozott s a hűbéres királyságot egyáltalán nem ismerő nemzet létfenntartási küzdelme volt. E létfenntartási küzdelem éppen azért vált jellegzetesen „*alkotmányvédelmi harc*”-czá, mert ebben az alkotmányban jegeczesedett ki jellemzően a magyar állam különbözősége a német hűbériségtől. E különbség áthidalhatatlan akadály volt a nemzet és a király között, mert egymás kölcsönös meg nem értésének állandó forrása lett. A magyarság az ő állami keretei között akart maradni, mert saját magának érvényesítése, az egyén és a nemzet egyetlen életcélja; *az öntét*, másként, mint a maga sajátos funkcióinak keretében lehetetlen. A király s az ő környezete nem tartja fontosnak, hogy a magyarság, mint faj egy önálló államban érvényesüljön, mert előtte egyetemes célok lebegtek s ezeket az egyetemes célokat *egy fajnak* életcéljaival egyeztetni nem tudta. Ehez nem volt elég bölcs, nem volt eléggé emelkedett lelkű. A nagyszerű célokat kitűzte, de ehez hiányzottak a nagyszerű eszközök, mert nagyszerű lélek nem volt, a mely azokat megteremtse. Innen az örökös ellentét a Habsburgok és önálló országaik között.

A magyarságot a császárság egyetemes céljai tehát önálló, egyéni életében támadták meg. Ez ellen az életösztön hajtja védekezésre a nemzetet s természetes, hogy független életnyilvánulásának szervezetét, *az alkotmányt kénytelen védeni*. A török a földjét, anyagi élete forrását fenyegette, a birodalmi politika pedig magát az életnyilvánulásnak benső tartalmát, sajátos egyéni életét szerette volna megsemmisíteni. Védekeznie kellett mindkét ellenséggel szemben s e védekezésnek bázisa *Erdély* volt.

Az erdélyi politika éppen ezért lényegében *védekezés* s még ha támadólag volt kénytelen is fellépni, azt is az önvédelem, a magyarság önvédelme tette igazolttá. De Erdély még akkor is kicsiny és erőtlén lett volna erre a védekező szerepre, ha a magyarországi magyarság osztatlanul és állandóan támogatta volna. Mindkét ellenség egymagában is nagyobb volt annál, hogysen vele a versenyt fölvehette volna s éppen ezért egyszerre a kettővel nem küzdhetett. Arra a kétszínű szerepre volt utalva, hogy mindkettőnek szövetségese legyen s egyiket a másik ellen használja ki, a meddig lehet diplomáciai úton mint ijesztő, nyo-

matékosító erőt, ha pedig a diplomácia fonalait már nem lehet tovább szőni-fonni, akkor mint fegyveres hatalmat is.

De ez igen nehéz és igen veszedelmes szerep volt a kis Erdélynek s a megfogyatkozott magyarságnak. A porta is, a bécsi udvar is az ő saját céljainak való feltétlen meghódolást kívánt, holott a magyarság életérdeke az volt, hogy mind a kettőt kijátszva a saját maga fennmaradását szolgálja. Éppen ezért nem lehet őszinte a barátság se a szultánnal, se a királylyal s éppen ezért kellett elbuknia e kétszínű politika alapítójának, *Martinuzzinak* s később a helyes utat meg nem találó *Báthory Zsigmondnak* és *Báthory Gábornak*. Az első nem tudta Erdélyt a két ellenség között a béke útján megtartani, a két utóbbi pedig nem maradt meg az alkalmazkodás politikája mellett.

Az alkalmazkodás politikája egyideig a béke politikája volt, mert mentől tartósabb volt a fegyverszünet, annál inkább lehetett remény a magyarországi magyarság anyagi és szellemi erőgyűjtésére és Erdélynek szervezett állammá, egységes gondolkozású társadalommá való fejlődésére. Mert a két nagyhatalom között való megmaradás csak úgy volt remélhető, ha a nemzetnek lesz ereje ellenállani addig, a míg a török — német ellentét túléli magát s valamilyen módon más irányt vesz keleti és közép Európában a történelmi fejlődés. A magyarság önálló nemzeti léte folytonosságának tudatát meg kellett őrizni addig, a míg az újra nemzetközi elismerést nem nyer s erőt ismét nemcsak védelemre, hanem alkotó munkára is fordíthatja.

Az erdélyi alkalmazkodó politika ezt a célt szolgálta s ennek volt legtudatosabb és legeredményesebb irányítója *Bethlen Gábor*.

Az erdélyi országgyűlés által elébe szabott politika valóban az egyedül helyes és szükséges politika volt. A békét minden irányban fentartani s az alatt nagy türelemmel végrehajtani a belső konszolidációt. De ehez sok bölcsesség, nagy tudás és kifogyhatatlan türelem, valamint a célnak tisztán látása kellett.

Bécsben háborút akartak a törökkel is, Bethlennel is. Ez a törekvés nem szűnt meg mindaddig, a míg *Khlesl püspök* volt a bécsi udvar mindenhatója.

A portát nem igen vezették átgondolt célok és tervek, de éppen kiszámíthatatlanságában rejlett az örökös veszedelem.

Bethlen elismertetése és a béke fentartása érdekében mindkét helyen megtette az ajánlatot, de mindkét helyről áldozatot kívántak. A török a már régóta kívánt *Lippát*, az udvar a már el is foglalt határvarakon kívül *Váradot* kérte ellenszolgáltatásul.

E két fontos vár sorsa körül fonódik és alakul ki a diplomáciai helyzet s ez teszi próbára mindjárt az első hónapban Bethlen bölcsességét és türelmét. Tulajdonképpen nem a két vár hovatarozása

volt a fontos, hanem a helyzet megoldásától függő bonyodalmak elhárítása.

Az első négy év küzdelmei e bonyodalmakból vezették ki Erdélyt. A részleteket elmellőzve, mint kidomborodó jelenséget látjuk e diplomáciai harcokban a fejedelem józan békepolitikáját, a mely a magyarországi közvélemény megnyerésével tudta ügyesen kijátszani Khlesl háborús terveit. Igaz, hogy Lippát föl kellett áldoznia a töröknek s az is igaz, hogy az *első nagyszombati béke* még fegyverszünetnek sem volt nevezhető, de végeredményében következetes politikájával leszerelte a veszedelmes Homonnai-féle mozgalmat s a második nagyszombati béke által nemcsak elismertetését vívta Bécsben, hanem Magyarországot is a maga részére nyerte.

Khlesl ugyan azt hirdette, hogy a nagyszombati béke az ő politikájának diadala volt, de azért neki is éreznie kellett, hogy a négy éves küzdelem Bethlent minden pozíciójában megerősítette. A megerősödés főleg ebben a három pontban fixirozható: *megnyerte magának az ellenséges Magyarországot, konszolidálta Erdélyt és biztossá tette helyzetét a portán.* Béccsel szemben a békés helyzet most is csak látszólagos, mert az ott élő ellentéteket nem is lehetett áthidalni. Ámde a magyar közvélemény megnyerése lett egyik főfeltétele nagy missziója végrehajtásának, a mely még reá várakozott s ehhez az anyagi erőt és hatalmat Erdély szolgáltatta. A portához való nyugodt viszonya pedig elhárította a függő helyzetéből származó akadályokat. Itt ugyan még egy darabig válságos volt helyzete a Lengyelországgal kitört újabb háború miatt, mert igen csekély erővel és húza-vonával ment a török segítségére. Csakhogy éppen ez a háború emelte először ki nevét és tehetségét Erdély határai közül, mert *a két háborúskodó fél között ő hozta létre* (1617 szeptember 22.) *a békét.* E szereplése nem nagyon tetszett ugyan a portán, de hasznos volt Erdélynek, mert elhárított határaitól egy olyan háborút, a melybe beleavatkozni Erdélyre nézve végzetes lehetett volna, bele nem avatkozni pedig lehetetlen volt. Eddig a porta alig nézte többre Bethlent, mint valamelyik hűbéres vajdáját, ettől kezdve önálló politikai tényezőt lát benne s e szerint is becsüli meg.

Magyarországon pedig úgy formálódik a közvélemény, hogy *a magyar érdekeknek megfelelő politikát csak Bethlen Gábortól lehet várni.*

*

Bethlen diplomáciai tevékenységének az 1618. év utáni időkre eső része nagyobbabszű és szövevényesebb. Ha részletadataiban merül el a kutató, sok ellenmondásra, látszólagos következetlenségre talál, sőt azt is hajlandó lesz elhinni, hogy Bethlen nem egyszer személyes érdekeit helyezte az országos politika elé. Azonban egy diplomata pályájának megítélésénél igen óvatosan kell bánni a részletekkel s vigyázva

kell éppen az olyan motívumok jelentőségét mérlegelni, a melyek nagyon diszsonánsak vagy erősen személyes jelentőségük. *Az előbbiekre* nézve azt kell meggondolni, hogy a diplomata kitűzött célja felé sohasem haladhat egyenes úton, mert a folytonosan változó körülményekhez kell igazodnia. Sok olyan kezdő lépést tehet, a melyet később nem folytathat. Az ilyen lépések célját nem igen lehet tisztán látni s éppen azért nem is szerencsés belőlük következtetni. A személyes motívumok firkészése pedig igen sokszor olyan lélektani problema elé állítja a kutatót, a melynek megoldására a történetírás egyáltalán nem képes. Ezért objektivebb eredmény várható az olyan történetírástól, a mely egy nagyobb közösség fejlődése szempontjából nézi a diplomácia ténykedéseit s azt vizsgálja, hogy az elért eredmények mennyiben szolgálták a célnak.

Mi a magyarság és a magyar állam fejlődése, életben maradása szempontjából nézzük történelmünk jelenségeit s Bethlen szövvényes diplomáciáját is abból a nézőpontból tekintjük, hogy annak eredményei mennyiben szolgálták a magyar faj társadalmi közösségének életérdekeit. Ez viszonylag a legobjektivebb szempont, mivel egynemű az egyetemes szemponttal, t. i. azzal, a melyről az egész emberiség történelmét nézni kell.

A magyarság XVII. századbeli helyzetét már röviden érintettük. Tudjuk, hogy annak sem a török hódító irányzat, sem a birodalmi politika nem kedvezett, de mindkettőtől fügött és mindkettőhöz alkalmazkodnia kellett. Mivel általában *a birodalmi politika bizonyult nehezebben legyőzhetőnek s hatásában is nagyobb súlyúnak, azért Bethlen Gábor diplomáciai ténykedéseit általában a birodalmi politika határozta meg.* Véges-végig az alkalmazkodás politikája, a mely a szerint ingadozik, a hogy a császár helyzete változik. Innen érthetők merész nekilendülései, sokszor már-már teljes önállóságra jutása s aztán engedékenysége, megalkuvásai. Maga ez az alkalmazkodás természetesen sok ellentétes intézkedést szült, hiszen egész Európa hadilábon állott s maguk az események torlódtak úgy, hogy egyik meglepetés a másikat érte. Az a diplomata, a kinek mindig alkalmazkodnia kellett *egy olyan cél érdekében, a melyet nem volt szabad elejtenie,* csoda-e, hogy sohasem járhatott egyenes úton és sohasem lehetett kiszámítani lépéseit. *Szabad volt mindenkét megcsalnia, csak egyesegyedül a magyarságot nem.* Helyzetét az is nehezítette, kétszínűségét és kiszámíthatatlanságát az is minduntalan fokozta, hogy a török porta sem volt, nem is lehetett feltétlen barátja. A porta és Bethlen egy szövetségben, de nem egy célra dolgoztak. Mindenik magának, a mi a szövetségeseket féltékeny vetélytársá tette. Nemcsak a birodalmi politika, de a portai is nagy ingadozásoknak volt kitéve s az ezekhez való alkalmazkodásban Bethlennek nem azt kellett néznie, hogy az ideiglenes célokban következetes

maradjon s adott szavát megtartsa, hanem hogy a magyarság érdekeit kockára ne vesse.

Ha tehát magunk előtt látjuk a célt, mely Bethlen diplomáciáját vezette: *az egyetemes magyarság és a magyar állam életérdekét, s szüntelen szem előtt tartjuk, hogy ezt a célt a birodalmi politikához való alkalmazkodás szolgálta helyesen*, úgy azt hiszem, hogy Bethlennek minden számottevő diplomáciai lépése megérthető lesz és csak éppen így lesz megérthető és igazolható.

Magának a kitámadásnak indító oka kétségtelenül a magyarság veszélyeztetett helyzetében volt. A „*Querela Hungariae*“ terjedelmes indokolása — túlzásait leszámítva — elég hiven mondja el a felkelés szükségét. A magyarság létérdekét az ellenreformációval szövetkezett birodalmi politika fenyegette s ellene úgy kellett szervezkedni, hogy a veszély elháríttassék. De az elhárítás eszközeinek nem volt szabad a teljes leveretés lehetőségét provokálni. Bárminő kimenetele legyen is a támadásnak, a magyarság önrendelkezési jogának elismerése áldozatul nem eshetik. Ezért igen óvatosnak kellett lennie s mindig, a legnagyobb diadalok idején is arra kellett gondolnia, hogy visszavonuló út maradjon.

Már a fölkelés előkészítése is a legnagyobb óvatossággal és két-színűséggel történt. Tulajdonképpen csak az igen kevés számú beavatottak tudhaták, hogy Bethlen már a prágai forradalom kitörésekor tisztában volt követendő eljárásával. Pedig jóformán az első hírvételek után állandóan fegyverkezett.

A prágai forradalom kitörésének (1618 május 23) Bethlenre nézve első fontos következménye *Khlesl* bukása lett. Ezzel hatásukat veszítették mindazok a kicsinyes és alattomos intrikák, a melyek a bukott kancellár kezében egyesültek. Bécsben az erdélyi kérdés egyszerre elveszti fontosságát s előtérbe nyomul a cseh kérdés. Most már nem akadályozzák a nagyszombati béke végrehajtását, sőt 1619 márczius 27-én a király elismeri Bethlent fejedelemnek (eddig csak vajdának nevezte). Mikor e béke végrehajtására nézve megegyeztek, akkor már Bethlen félig meddig készen is volt a fegyverkezéssel s ezt nem is titkolta; de olyan színt tudott adni a dolognak, hogy készülődését a király érdekében, *a csehek ellen* valónak gondolták. Még a nádort — akkor már Forgács Zsigmondot — és szemfüles ellenségét Dóczy Andrást is meg tudta téveszteni. Különben föl is ajánlotta Bécsben a csehek ellen való segítségét, mivel biztosan tudta, hogy nem fogják elfogadni. Annyit azonban elért, hogy gyanútlanul nézték háborús készülődéseit.

A míg ő készülődik, az alatt lezajlik a pozsonyi országgyűlés a nélkül, hogy az ausztriai rendekkel az Uniót megújítani, vagy a cseheknek segítséget adni sikertült volna. A magyarországi rendek tehát nem tudtak fellépni a birodalmi politika ellen, igaz, hogy Ferdinándnak sem

szavazták meg a segítséget. Pedig előre látni lehetett, hogy a cseh kérdés megoldásától függ a birodalmi politika ezutáni sorsa s a magyarokra nézve nem volt közömbös, hogy erősödni, vagy gyengülni fog-e a Habsburgok hatalma. Tétlen szemlélője Magyarország semmi szín alatt sem lehetett az eseményeknek, mert a cseh forradalmat fölkavaró kérdések éppen úgy megvoltak itt is s mindkét országgal szemben ugyanaz a hatalom állott. Az egyiknek sorsa a másiké is. Vagy összetart a küzdelemben a két egyformán fenyegetett existencia, vagy pedig az egyik, a melyik még nincs megtámadva, előre megadja magát s sorsának osztályrészese ellen fordul. A magyarság előbb-utóbb e problema elé került volna. A pozsonyi országgyűlés tartózkodó, közvetítő jellegű magatartása nem lehetett megoldás.

Bethlen ezt jól látta s föllépésével határozott állásfoglalásra bírta Magyarországot. De mielőtt ezt tette volna, számot kellett vetnie a császár helyzetével s a magyar rendek várható támogatásával. Kétségtelen, hogy megindulásakor (1619 szeptemberében) kedvezőbbek voltak a kilátásai, mint akkor, a mikor már Pozsonyban volt. Mikor megindult, akkor még azt hitte, hogy II. Ferdinánd nem fogja elnyerni a császári koronát s ezzel a birodalmi politika fundamentuma semmisül meg. De arra is reménye volt, hogy *magának megszerezheti a cseh koronát*, ha idejében sikerül Ferdinándra döntő csapást mérnie. Ez lehetett egyik főoka annak, hogy Bethlen a török porta állásfoglalását be sem várva indította meg a felkelést. Azt hitte, hogy a cseh korona megszerzésével olyan fordulatot fog teremteni a birodalmi politikára nézve, hogy ezzel a porta támogatását föltétlenül megnyeri.

Azonban terveinek éppen e két nevezetes támaszpontja bizonyult hiábavalónak. Ferdinánd császár lett s a cseh trónt Pfalzi Frigyes nyerte el. Mikor a Felvidék és Pozsony kezébe került, akkor már tudta, hogy a császár helyzete a világért sincs annyira megingatva, mint a mennyire kítámadásakor hitte. A cseh korona helyett pedig a csehekkel való szövetség maradt meg működése alapjául s *e mellett kitartott addig, a míg Magyarország sorsát nem koczkáztatta vele.*

Bethlen föllépése a harctéren döntő jelentőségűnek bizonyult s hogy döntő eredményeket mégsem ért el a szövetségekre nézve, az nem annyira rajta, mint inkább rajtuk mult. A döntő szerep abban állott, hogy a már Prága felé tartó *Buquoy*-t és a vele egyesülni készülő *Dampierret* visszatérésre kényszerítette, Cseh- és Morvaországot így az ellenségtől megtisztította, s a hadi műveletek súlypontját *Bécs környékére* helyezte. Védelmi helyzetükből a sokkal előnyösebb támadásba segítette a szövetségeseket. E támadásnak erős alapja a Bethlen kezén levő Pozsony és az egész elfoglalt Felsőmagyarország volt. *Buquoy* tényleg Bécsbe zárták s a császárváros nagy veszélyben forgott.

Bethlen ekkor váratlanul visszavonult Bécs alól. Az ostrom abban maradt.

Az általános fölfogás az volt, hogy megcsalta a szövetségeseket. Csodálkoztak rajta és nem értették a hirtelen fordulatot. Nem is érthették, mert a szövetségesek Bethlent a maguk céljaira kihasználható eszköznek nézték s a Bethlen sajátos céljait is mérlegelni nem tartották szükségesnek. Ámde Bethlen is így gondolkozott a szövetségről s első sorban azt az érdeket szolgálta, a mit ő képviselt. Ez pedig az adott körülmények között nem kívánta Bécs megostromlását.

Bethlen jól látta, hogy a szövetségeseknek sem pénzüik, sem katonájuk nincs. Ha ő nem jött volna segítségükre, Frigyes király be sem vonulhatott volna Prágába. Rajta kívül más segítségre se igen számíthatnak s így az ő sorsukhoz nem lehet hozzákötni Magyarország sorsát. Ők mindent tőle várnak, de ők maguk semmit sem adhatnak neki. Elvégre ő nem a csehek érdekében fogott fegyvert, hanem hogy velük erősödve Magyarország jövődjét biztosítsa a birodalmi politikával szemben. — Azt is látta, hogy Ferdinánd védelmére hatalmas szövetség alakul Németországban s még ha sikerülne is Bécszet bevenni, a szövetségesek csekély erejével a diadalt kihasználni nem lehetne. Hatalmát meg kellett mutatnia Ferdinánddal szemben, de azzal vissza nem élhetett. Gondolnia kellett a birodalmi politika felülkerekedésére, mert neki ebben az esetben sem volt szabad veszteséggel vonulni vissza. Magyarországot nem vetette úgy kockára, mint szövetségesei Csehországot. A visszavonulásra jó ürügy volt Homonnainak északkelet felől való betörése, a melynek jelentőségét ő maga is igyekezett nagyobbnak tüntetni fel, mint a mekkora volt, hogy elfogadható mentsége legyen a visszavonulásra. Óvatosságát a következmények teljesen igazolták.

Ezalatt a pozsonyi országgyűlés a sérelmeket tárgyalta s a hozandó törvények szentesítését Bethlentől várta, a kinek megkoronáztatása napját is ki akarták már tűzni. De Bethlen itt is óvatos volt. Egy időben a rendekkel is, a szövetségekkel is, az udvarral is és a portával is tárgyalt, hogy minden lehető helyzetre készen legyen.

A cseh—morva—osztrák rendekkel való szövetség végleges megkötése főleg azon mult, hogy mennyi pénzzel tudják segíteni. Csak 1620 januárjában jött létre a szövetség, a melyben a pénzsegélyre nézve megállapodtak. De titokban Bethlen arra is gondolt, hogy a szövetségesek győzelme esetén részt biztosítson a magyar királyság számára a felosztandó Ausztriából. Az volt a terve, hogy a megnagyobbodott magyar királyság választó fejedelemséggé alakuljon s nagy súlyával irányítója legyen a birodalmi politikának. Vagyis arra gondolt, hogy a Habsburgok teljes veresége esetén a birodalmi politikát a magyar érdekek irányítsák. Ugyanaz a gondolat, a mi Mátyás királyt lelkesítette.

De ugyanekkor az ellenkező eredményre is gondolt s meghallgatta az udvar békeajánlatait is. A portán annyit ért el, hogy egy basát kivezényeltek támogatására, de egyébként a török óvatos volt s meg akarta várni a fejedelem sikereit.

Általában a török- és cseh szövetség értékét és támogatását addig látta nagynak, a míg Ferdinánd megbuktatásában reménykedett. Terveinek merész szárnyalásait nem annyira fantáziája szertelen csapkodásainak kell betudni, mint éppen előrelátó józanságának. Egy ideig nem látszott lehetetlennek, hogy a szövetség, különösen ha a török is segíteni fogja, legyőzi és elűzi Ferdinándot. Ha így fog történni a dolog, Magyarországra is, Bethlenre nézve is lényegesen megváltozik a helyzet s hogy e helyzetváltozás őt készületlenül ne kapja, előre tisztába kellett lennie terveivel. Erre az esetre bizonyosnak látszott, hogy a magyar korona az övé lesz, de ezenkívül a német birodalomban való befolyását is biztosítani akarta s semmi kétségünk nem lehet benne, hogy *e befolyást a török ellen használta volna ki*. Ezért akart részt venni Ausztria felszításában s ezért akart német választófejedelem lenni. Hogy ez a gondolata nem volt pusztán fantáziájának csapongó játéka, az abból is látszik, hogy más-más alakban újra és újra visszatért hozzá és mindig olyankor, a mikor a Ferdinánd helyzete, vagy a török szövetség állása úgy fordult, hogy erre alkalom kínálkozott. Hogy személyes nagyra-vágyása is ösztökélte erre, az bizonyos, de hogy ezt sohasem helyezte azon ügy elé, a melyet képviselt, az abból tűnik ki, hogy azonnal meghátrált nagy terveivel, míhelyt az veszedelmesnek látszott a magyarságra nézve.

Bécs alól való meghátrálása már e tervének föladását jelentette. Meggyőződött szövetségesei gyengeségéről s Ferdinánd erejéről s ettől kezdve már a tisztességes visszavonulás lehetőségeit kereste.

De a pozsonyi rendek alig láttak túl Magyarország határán. Nem sokat tudtak arról, hogy a Liga haderőt szerelt fel a csehek ellen, hogy a spanyol király Pfalzba készült betörni, I. Jakab angol király is cserben hagyta vejét az új cseh királyt s a protestáns Unió nürnbergi gyűlése is visszautasította Bethlen ajánlatait. A mi mindezek felett még rosszabbá tette a csehek helyzetét, Buquoy újra betört Csehországba.

Bethlen ezért megalkudott nagyratörő lelkével s elfogadta a felkínált fegyverszünetet, a mely 1620 szeptemberig kötött meg azzal a kikötéssel, hogy a májusi beszterczebányai országgyűlés fogja a függő kérdéseket megoldani. Ezt annyival is inkább tehetette, mert nem vádolták szövetségesei cserbenhagyásával. A fegyverszünet pontjai közt ugyanis az is ott volt, hogy ez a helyzet a csehekre is ki fog terjesztetni, ha ezt a császártól maguk kéri.

Ennél többet szövetségeseiért a magyarság sorsa kockáztatása nélkül nem volt szabad tennie.

A beszercebányai gyűlés (1620 júliusában) már csak akkor hozhatta volna meg a békét, ha Bethlen hajlandó lett volna a cseheket cserben hagyni s őket a békekötésből kikapcsolni. Ez erkölcsi lehetetlenség volt, de különben is a cseh-kérdés megoldása előtt nem látszott célszerűnek a béke megkötése. Nem is történt meg, hanem Erdélynek forma szerinti belépésével s az ausztriai protestánsok csatlakozásával *teljesen és szervezeten kialakult a császár elleni szövetség*. Az eddig partikuláris ügynek tekintett cseh és magyar forradalom európai kérdéssé nőtt, világháborúvá fejlett s válság elé állította Európát.

A beszercebányai gyűlés radikális határozatai, Bethlen királylyá választása jellemző tünetei a forradalmivá nőtt hangulatnak, de következményeiket tekintve epizódjelenségek voltak. Jóformán csak arra voltak jók, hogy később legyen miből engedni.

De figyelemreméltó tünet volt a török állásfoglalása. A királylyá választást, sőt a koronázást a török követ ajánlotta legmelegebben az országgyűlés figyelmébe. Bizonyára nem a Bethlen iránt való szeretetből tette. A portán már számoltak a jövővel: ha Bethlen magyar király lesz, ki lesz az erdélyi fejedelem? Mert azt csak nem gondolják a magyarok, hogy a szultán elnézi Erdélynek a magyar koronával való egyesítését? Alig hihető, hogy Bethlen ne sejtette volna ezt a portai álláspontot s ne gondolt volna a biztos Erdélyre akkor, a mikor a bizonytalan magyar királysággal kecsegtették.

1620 november 8-án megtörtént a *fehérhegyi csata*. Csehország elveszett. A szövetség ugyan nem bomlott fel, de erejét és jelentőségét elvesztette.

Bethlennek nem sokat ártott a csehek veresége, mert ő nem kötötte sorsát a szövetségesekéhez. Azonban állását mégis befolyásolta. És pedig nem a békekötés felé, hanem éppen a háború folytatására. Világosan látta, hogy a fehérhegyi csata után a győztes Ferdinánddal csak megalázó békét köthet, hiszen ez a csata a birodalmi politika diadalát jelentette. Ennek a diadalnak nem volt szabad elhatalmasodnia Magyarországon felett. Bethlen jól tudta, hogy nagyszabású terveiből már semmi sem lesz, s meg kell elégednie *a magyarság saját területén való megvédelmezésével*. De ezt is csak úgy remélhette, ha újabb hadi sikerekre támaszkodhatik.

Folytatja tehát a háborút még egy évnél tovább, 1621 végéig. Hadvezéri tehetsége most érvényesült igazán. Miután a francziák által szorgalmazott *hainburgi békealkudozások* Bethlen makacssága miatt április 22-én meghiusultak, újra nagy mérveket öltött a háború. De előbb úgy látszott, hogy Bethlentől elpártolt a hadi szerencse. A tavasz folyamán föladta Pozsonyt s visszavonult Kassára. Az előbb nagyon buzgó magyar rendek most igen kedvetleneknek mutatkoztak különösen az adók be-

hajtása és a fegyveres szolgálat terén. Egymást érték az árulások s még oly megbízható híve, mint Thurzó Szaniszló is megingott egy időre. A császári hadak erre Magyarországra törtek s mivel a magyarok harci kedve elhanyaglását saját javukra magyarázták, mindig bennebb hatoltak a fölvidékre.

Bethlen csodálatos nyugalommal vette a császáriak előhaladását. Számított-e reá, hogy éppen ezt fogja saját javára használni, nem lehet tudni, de a dolog az őszre olyan fordulatot vett, *mintha az egész meghátrálás csak hadi csel lett volna.*

Akkor már körülbelől tudta, hogy a koronát magának meg nem mentheti s így Pozsony elvesztése sem volt már nagyon lényeges dolog. De hogy a magyarság ügyét megmentse, ahhoz lényeges volt, hogy hadi diadallal fejezze be a vállalatot. Ezt — akarta-e, vagy nem — de azzal érte el, hogy az ellenséget becsalta az országba.

A nyár elején megindult Kassáról s néhány vár visszavétele után Érsekújvár felmentésére sietett, a melyet Buquoy már ostromolt. De hogy mennyire jól állott a Bethlen helyzete, az abból látszott, hogy az ostromló sereg nem tudta magát a környékről élelmezni s katonái az ostromlott várba szökdöstek be „a kenyér kedvéért“. — Érsekújvárt felmentette s utóbb a Felvidék legnagyobb része újra kezére került. Pozsonyt ugyan nem tudta visszavenni, de seregei áttörtek Morvaországba s egyesültek a szövetségesek megmaradt csekély hadaival.

Most újra fölmerültek a nagy tervek és merész álmok, de inkább csak fenyegetés, mint a komoly kivitel szándéka végett. Bethlen, mint hadvezér legyőzetlen maradt s békét köthetett megalázkodás és veszteség nélkül.

Az 1622. év első napján létrejött a *nikolsburgi béke*. Bethlen a beszercebányai diadalmalmas napok után kétségtelenül veszített a békében személyére nézve, de magán uralkodó mérsékletével megvédelmezte Magyarországot a birodalmi politikával szemben. Szövetségesesiből éppen az a bölcs mérséklet és az alkalmazkodás hiányzott s ezért bukott el oly hirtelen és végzetesen Csehország.

*

A nikolsburgi béke, — a mint a következmények mutatják — alig bizonyult egyébnek hosszabb fegyverszünetnél. De jelentősége mégsem kicsinyelhető, csakhogy nem közvetlen következményeiben kell azt keresni. Igaz, hogy a birodalmi törekvéseknek véget nem vetett, holott Bethlen azt szerette volna, hogy támadása által a magyarság önrendelkezési joga a birodalmi törekvésekkel szemben állandó erősséget nyerjen. Ezt előbb a Habsburg hatalom megsemmisítésével s a birodalom kötelekébe való olyan elhelyezkedéssel vélte elérhető, hogy ebben a magyarság befolyása döntő legyen. Ezt a csehek veresége s a török erélytelen

támogatása meghiusította. Meg kellett elégednie azzal, hogy hatalma megmutatásával a bécsi békét biztosította s a birodalmi törekvéseknek ideiglenesen útját állotta. De ez is nagy eredmény volt akkor, a mikor a szomszédban egy Magyarországgal egyidős s most vele szövetséges állam a birodalmi politikának áldozatul esett. — A magyarságra nézve éppen az bizonyult főnmaradása eszközének, hogy a XVII. század nagy birodalomalakítási törekvéseivel szemben az időnként támasztott fölkelések által független lételének tudatát nemcsak megőrizte, de azt a birodalmi eszme vezérével el is ismertette. Minden ilyen kicsikart elismerés új hadállás volt a következő küzdelemre. Bizony tengődő élet volt ez, de ez a tengődés föltétele volt az életbenmaradásnak. Ha beteg testben is, de őrizni és fel-fel lobbanásra kellett bírni az éleket, hogy ki ne aludják, mert jöhet idő, a mikor a test újra erőre kap s a lélek újra kifejtheti önmagát. Bethlen támadása is az életerőnek egy ilyen fellobbantása volt olyan időben, a mikor az feltétlenül kellett. A nikolsburgi béke vívmányai a fejlődés útján nem vitték tovább a magyar közösség életét, de a közösség továbbélését s így a magában hordozott energiák, társadalomfejlesztő erők megtartását biztosították.

E támadások s az ezek által elért eredmények fejlesztették ki a magyarságban az *önvédekezésnek* azt az erős tudatát, a mely leghívebben az *alkotmány és vallásszabadság szentsége* körül alakult ki. Lehet, hogy az az alkotmány már akkor is avult volt, az is lehet, hogy annak sérthetlenségébe vetett hit szükkeblúségre, sőt gazdaságilag káros szüklatókörségre ragadta az alkotmányvédő kiváltságosokat, de az bizonyos, hogy ha a magyar társadalom fenn akart maradni, akkor feltétlenül hozzá kellett tapadnia egy mindnyájukat összefogó ideológiához, a melyről hinniök kellett, hogy megmaradásuk egyetlen biztosítéka. Akármilyen avult és igazságtalan gazdasági rendszert és társadalmi konszolidációt kötött is meg az az ideológia, de életmegtartó erőnek bizonyult, mert a nemzet sorsát akkor intéző társadalmi elemek ebben az egy gondolatban: az alkotmány sérthetlenségében egyesültek.

Lelket zsiibasztó, a mai rohamos fejlődés szemléletéhez szokott ember lelkének leverő hatású élmény a gravameneket panaszoló országgyűlések történetét végigélni, de akkor ebben nyilatkozott meg a védekező szerepre kárhóztatoit nemzeti erő s ezek elől hátrált meg a nemzeti élet létjogával szemben közömbös vagy ellenséges birodalmi politika.

Bethlen Gábor is e gravamenes politika támogatója volt s Magyarországra nézve ennek újabb és újabb diadalra juttatása által lett a nemzeti élet megmentője fölkelései által. A nikolsburgi béke ezért tett szolgálatot a magyarság ügyének.

Erdélyre nézve többet is jelentett. Az ország északkeleti részének átcsatolása új anyagi forrásokat nyújtott a fejedelmi hatalomnak s a

Részek túlnyomó magyarsága, a fejedelemnek ezzel is megnövekedett hatalma és ereje segítette a erdélyi társadalom konszolidációját, hogy az a magyar faj lelki adottsága körül fejlődhessék ki. A kitámadás jelentősége Erdélyre nézve is a védekezésben áll, csakhogy most már a védelmi vonal állandóan kívül esik Erdélyen s így a minden irányban megindult fejlődést maga a háború nem zavarja. Az eddiginél öntudatosabb és egységesebb célra törekvő országalkotó politika Erdélyt az egységre jutásnak biztosabb alapjára vezethette. Ámde ehhez az kellett, hogy a birodalmi politikának az erdélyi elemeket minduntalan felzavaró beavatkozása szűnjék meg. Ezt Bethlen támadásaival el is érte s ez által a kialakulást egy eddig állandóan akadályozó kéz elhárításával segítette elé.

A második kitámadásról (1623—24) kevesebb mondani valónk van.

A támadás oka most már nem a magyarországi helyzet tarthatatlansága volt. Az 1622. évi országgyűlésen a király bámulatosan engedékeny volt a rendek kívánságaival szemben s a nikolsburgi békének csak azon pontjait nem tudták végrehajtani, a melyek Beihlen személyét illették s az udvarra pénzbeli terhet róttak volna. Ez azonban nem volt elég arra, hogy ok legyen egy újabb fegyverkezésre. Bethlennek azonban jó ürügy volt a támadás megindítására.

A készülődés azonban most is alkudozásokkal kezdődött, a melyek a béke végre nem hajtott pontjai körül folytak s a fejedelem részéről úgy intéztettek, hogy ha sikerül a támadás, akkor annak okául a béke végre nem hajtását adhassa s ezzel indokoltá és jogossá tegye fegyveres fellépését. Ha pedig nem sikerül, akkor vissza lehessen vonulni minden kockázat nélkül. Az udvarral tehát jóformán egész támadása ideje alatt fentartotta az összeköttetést.

Valódi oka azonban az volt az új háborúnak, hogy Bethlen reményeket táplált az első támadás idején kényszerüségből feladott nagy tervek végrehajtására. Nem tudott belenyugodni az elért eredményekbe. Érezte, hogy a már egyszer biztosított helyzet *megvédelmezésénél* egyebet nem tett s hogy nem tehetett, annak a birodalmi politikával való kényszerű megalkuvás volt az oka. Mindig erősebb lett lelkében a vágy, hogy a magyarság helyzetét olyanná tegye, hogy egyik ellenségével valami módon véglegesen leszámolhasson. Nagyszerű feladatok vállalására érezte magát és népét képesnek s ezekre törő lelkét kisszerű feladatok megoldásához rántotta le a kétfelé támaszkodó alkalmazkodás politikája. Kényelmetlen volt ez neki s a maga nagyságának érvényesítésében korlátozta. Többre érzett magában hivatást, minthogy egy két ellenség közé szorult népnek tovább tengődését alárendelt helyzetben és ide-oda hazudozással, máról-hólnapig szolgálja. Mikor a megalkuvás kényszere előtt közvetlenül nem állott s így lelke merészen szárnyal-

hatott a nagy tervek régióiban, mindig az *önállóságra jutás kérdése* foglalkoztatta. Nagy tévedés az ő merész álmait a pillanatnyi elragadtatás hevületének tudni be. Ezek foglalkoztatták őt állandóan s két utolsó mozgalmát már úgy is indította meg, hogy vagy a birodalomtól, vagy a pörtától való teljes szabadulást várta eredményül. Csakhogy nem ez lett az eredmény s a leszerelésnél meg kellett elégednie a kisebb, de azért tudjuk, hogy mégis igen jelentős vívmányokkal.

Az önállóságra jutás kétféle módon látszott előtte megvalósíthatónak.

Az egyik: a Habsburgoktól való szabadulás. Úgy látszik, hogy ezt habár nehezebben elérhetőnek, de talán fontosabbnak gondolta. Erre szükség volt a török támogatására s mindazon hatalmakéra, a melyek a Habsburgok ellen szövetkeztek. 1623-ban a porta támogatását meg is nyerte, fel is használta, de nagyarányú diplomáciai agitációt fejtett ki a nyugateurópai érdekeltség megnyerésére. Első sorban *Anglia* segítségét szerette volna megnyerni s ebben bízott is, mert hiszen I. Jakab angol király buzgólkodott leginkább a birodalmi átokkal sújtott Pfalzi Frigyes megmentésén. Ő, Frigyesnek első szövetségese méltán számított a pártolásra. Azonban inkább csak jóakaratot és biztatást nyert, mint segítséget. Ezt megnyerte az ugyanezen érdekkörhöz tartozó *Hollandiától* és *Franciaországtól* is, sőt *Velence* is rokonszenvvel nézte fegyveres készülődését. A jobb jövőben bízó cseh szövetségese pedig szabadító angyalként várták az erdélyi fejedelmet. -- Mindezeknek megnyerése nem látszott lehetetlennek. Ha a tervezett szövetség létre jő s őt főleg pénzzel segítik a szövetségesek, úgy igen valószínűnek látta a birodalmi politika megbuktatását. Ez esetben úgy állt előtte a jövő, hogy ő, mint magyar király önálló tagja annak az európai szövetségnek, a mely Franciaország körül alakult ki a birodalomellenes és protestáns hatalmakból. A töröktől való függését lazította volna ez a helyzet s hűbéres fejedelemből önálló szövetséges rangjára emelte volna. A hatalom és tekintély a magyar nemzet sorsát is jobbra fordította volna, hiszen most már maga rendelkezett volna sorsa felett egy nemzeti király kormánya alatt.

A fölkelés előkészületeit ez a szempont irányította s mivel a sikert főleg a nagyarányú szövetkezéstől várta, nem helyezett nagy súlyt Magyarország támogatására.

Azonban a szövetség nem jött létre s csak a török segítette, az sem olyan mértékben, a hogy a nagy tervek kivánták volna.

De Bethlen erre az eshetőségre is gondolt s erre nézve is megtette előkészületeit.

Az önállóságra jutás másik útja a töröktől való szabadulás lett volna. Hogy ezt elérhesse, meg kellett alkudnia a birodalmi politikával aképpen, hogy e megalkuvás neki és Magyarországnak önálló szerepet juttasson a török ellen való küzdelemben.

Ezt a czélt szolgálta az az ajánlat, a melyet követei 1624 februárjában adtak elé Bécsben.

Ennek lényege az, hogy Bethlen hajlandó a Habsburg-szövetséghez csatlakozni úgy, hogy Magyarországot mint kormányzó függetlenül igazgassa. Ez esetben igéri, hogy teljes erővel fellép a török ellen, de erre a birodalom segélyét is kéri. A protestántizmus ügyét azonban cserben nem hagyhatta s ezért a vallásháború megszüntetését is a kötetendő frigy feltételül szabta. Renata Cecilia hercegnő feleségül nyérése, valamint a katolikus hitre való áttérés könnyen lealkudható kikötések voltak.

Ez az ajánlat nem más, mint Bethlennek régi terve arra az esetre, ha a birodalmat a török ellen tudná megnyerni, csakhogy a változott viszonyok megváltoztatták a terv alakját is. 1620-ban még a szövetségesek révén hitte megnyerhetőnek a birodalmat a cseh korona vagy a német választófejedelemség megszerzésével. Most pedig a császár hatalma és a birodalom segítsége által támogatott függellen magyar fejedelemség által akarta az eddig ellenséges birodalmi politikát a magyar érdekek megfelelő útra terelni. — Tudjuk, hogy e tervével akkor állott elé, a mikor már tudta, hogy a másik, a császár megbuktatása az európai szövetségesek részvétlensége és a török erélytelen segítsége miatt nem sikerülhet.

Ez sem sikerült, főleg azért, mert nem hittek az őszinteségében. Legfennebb arra volt jó, hogy a kötetendő békét kedvezően befolyásolja.

Maga a fegyveres támadás jórészt erdélyi és török hadakkal indult és folyt le nagyjában az első felkelés útján. Hadászatiag kevésbé érdekes, mint az előző. A hadakozás alatt is folyton tartottak az alkudozások.

A második bécsi béke (1624 május 8.) megerősíti a nikolsburgit; de Bethlenre nézve némi terület- és pénzbeli veszteségekkel. A szabadság-biztosítékokról pedig nincs is szó a békében. Talán azért, mert ezeknek újabb megerősítését a helyzet nem is tette szükségessé.

A magyarság ügye annyit nyert vele, hogy erejének újabb bizonyosságát adta nemcsak a fegyveres támadás, de Bethlen nagykiterjedésű diplomáciai összeköttetései által is.

*

Bethlen második támadását a saját maga erején kívül csak a török segítségre alapította. Nyugateurópai barátai mind csak az ígéreteknél maradtak. A török pedig gyenge szövetségesnek bizonyult.

Bethlen bizonyára látta, hogy a nagy ozmán birodalom ereje a belső bajok és a persa háború elhatalmasodása miatt hanyatlóban van.

Mikor 1623-ban a török szövetségben bízva megkezdte második támadását, még nem tudta világosan a birodalom helyzetét, de a hádjárat további folyama alatt tisztába jött vele. Főleg ez s a nyugati segély

elmaradása kényszerítette a második bécsi békére. Ezzel, valamint második támadása körülményeivel egyáltalán nem volt megelégedve, még annyira sem, mint az elsőével. De azt az értékes tanulságot merítette belőle, *hogy a török támogatás nem elég ugyan a birodalmi politika ellen való küzdelemre, azonban a császárelenes szövetezés alapjául még mindig hasznos és nélkülözhetetlen.*

Mivel második hadjáratában őt a török csapatokkal is segítette, azért a török-magyar béke mindkét részről megszegettnek tekintett s a Bethlen bécsi békéje után itt is új békekötés vált szükségessé.

A békét Bécsben nagyon akarták, de Bethlen húzni-halasztani szeretete volna a dolgot az európai helyzet kialakulásáig.

Azonban 1625 május 26-án mégis létrejött a *hidasgyarmati béke* a zsitvatoroki alapján. Az egyezkedésnél mint a király követe szerepelt Bethlen legnagyobb és legmeggyőződésebb ellensége: *Eszterházy Miklós*. Ő vitte dülőre a békét s ő hiúsította meg Bethlen halogató szándékait.

Az 1625. évi országgyűlésen már nagyon meglátszott Eszterházy befolyása. Nagy része van abban, hogy Bethlen nem tudta megakadályozni III. Ferdinánd megválasztását és megkoronázását, pedig ha ezt tehette volna, nagy tekintélyt szerzett volna hatalmának a török előtt is s a készülő Habsburgellenes koalíció előtt is. De a besztercebányai gyűlés óta nagyon megváltozott a rendek magatartása. Eszterházy befolyására a dinasztia helyzete öt év alatt nagyon megerősödött Magyarországon s Bethlennek éreznie kellett, hogy a király ellen már alig-alig számíthat a magyar rendek megnyerésére. Ezért további készülődéseiben mindig nagyobb szerű diplomáciai agitációt fejt ki, s törekvéseinek sikerét ezeknek eredményétől várja.

Annyira azonban nem tehetett kockára a maga és országa sorsát, hogy nyíltan a császár ellen forduljon vagy vele szövetezzék. Egyelőre meg kellett maradnia a minden eshetőségre való elkészülés állapotánál.

Míg a gyarmati béketárgyalások folynak, addig ő megindítja diplomatiát a szélrózsza minden irányában összeköttetéseket keresni és a helyzetet kipuhatolni. A törökkel való tárgyalások ideje alatt folytonosan tárgyalt az udvarral is. Megújította házassági ajánlatát s természetesen a hozzákötött egyéb kívánságokat is. Most már komolyabban vette a császár leányával való házasságkötést s az udvarban sem nevettek már rajta, mert tudták, hogy Bethlen megnyerése két ország nyugalmanak biztosítása. A császárléányt azonban nem akarták odaadni, hanem más rokonsaládokból ajánlottak neki feleséget. Ezen ügyben sűrűen jöttek-mentek a követek Bécs és Gyulafehérvár között. De a fejedelmi város más, messzebből jött követeket is látott. Az új nemzetközi háború előkészületeinek a Bethlen Gábor udvara lett egyik állandó műhelye s a mint

mindinkább valószínűnek látszott, hogy most nagyobb és szervezettebb mozgalom indul meg a császár ellen, azonképpen hidegül Bethlen folytonosan az udvarral szemben. 1625 őszén már elállott a Habsburgokkal való rokonság gondolatától s a brandenburgi választófejedelem hugát, Gusztáv Adolf sógornőjét kérte meg. Meg is nyerte. Az új rokonság éppen nem a császárral való együttműködés reményében köttetett, különösen ha azt is tudjuk, hogy a menyasszony díszkíséretéül küldött magyar urakkal együtt ment egy követ a már Németországba betört IV. Keresztély dán király táborába.

Ennek a követségnek az volt a célja, hogy Bethlent az európai protestáns szövetség tagjai sorába forma szerint is fölvétesse.

Hogy a helyzet így fordult, annak főoka a franciaországi diplomácia állásfoglalásában keresendő. 1625 elején ugyanis francia követ jelent meg Gyulafehérvárt, a ki Richelieu nevében támadásra biztatta Bethlent. Nem sokkal ezután a Pfalzi Frigyes követe is megérkezett s tudatta Bethlennel a francia-angol-holland-dán-svéd-német koalíció megalakulási törekvéseit s Bethlent is biztatta a belépésre. Bethlen örömmel értesült a nagy szövetekezéstről, de mivel oly távoli országokba való követküldés nehézkes és késedelmes dolog volt, azt ajánlotta, hogy Konstantinápolyban kössék meg a szövetséget s vegyék bele a törököt is.

Az európai diplomácia tényleg leginkább a portán érintkezett Bethlen biztosaival, de azért nem nagyon lelkesedett a törökkel való szövetekezés eszméjéért. Félt tőle, mert ügyének kompromittálását látta a mohamedánnal való barátkozásban a keresztyénség nagy érdekeit örökösen hangoztató birodalmi politikával szemben. Tudta, hogy a törökre szüksége van, de azt szerette volna, hogy a porta támogatását vívja ki Bethlen s a pogánnyal való szövetség ódiúmát vegye ő egészen magára. Éppen ezért — főleg Angliában — nem akarták a Bethlennel való formális szövetséget sem, csak ki akarták őt céljaikra használni. Bethlen ezt tudta, mert ő is éppen olyan jól érezte a török szövetség népszerűtlenségét, hiszen e miatt kellett négy évig küzdenie trónja megszilárdításáért. Tehát azzal akarta ügyét népszerűvé és így erőssé tenni, hogy fölvétesse magát a szövetségbe. A hatalmak konstantinápolyi követei előtt tehát ezt kérte s ezenfelül tetemes pénzsegélyt. A szövetséget azonban az angol, holland és velencei követek megghiúsították s csak Franciaország ígérte meg a reá eső pénz kifizetését.

Bethlent azonban az eddig ért csalódások nagyon óvatossá tették s nem ígért semmit a francziák biztatására addig, a míg a szövetségbe föl nem veszik s a pénzsegélyt meg nem adják.

A szövetségbe való fölvételt különben másként is megpróbálta. Érezte, hogy ügyét csak így teheti népszerűvé s azt is tudta, hogy a

diadalmas háború végén kötendő béke előnyeit is csak így biztosíthatja magának. Ausztria felosztására gondolt s az osztozásnál részt kívánt magának. Az 1619-iki nagy reménységek sohasem aludtak ki lelkében s a Morvaországgal megnagyobbított Magyarország koronájával fején a török hatalom megdöntésére induló hadak fővezérének szerette magát látni a jövőben, a mikor már nem kell majd Jánusz-fővel kétfelé nézni s kétfelé ámitani.

Említettük, hogy 1625 őszén követet küldött a dán királyhoz megizenvén neki, hogy mily feltételek alatt hajlandó a szövetségbe belépni. IV. Keresztély pártolta Bethlen kívánságát s a fejedelem követét Hágába küldte, a hol a szövetségesek követei éppen összegyűltek. Itt tényleg létrejött a dán-angol-holland szövetség, de Franciaország nem lépett be, Bethlent pedig nem vették be — amint mondták — túlságos nagy pénzbeli követelése miatt. De megküldték neki a feltételeket s némi pénzsegéllyel is biztatták, s azt is ígérték, hogy a jövő (1626) évben, a mikor a szerződést rátfikálják, őt is beveszik, csak küldje el követét Hágába.

Az 1625. év tehát eltelt a nélkül, hogy Bethlen beléphetett volna a külföldi Unióba. Ferdinánddal tehát nemcsak hogy nem szakíthatott, de színelnie kellett a jó barátságot, hogy magára hagyatása esetén veszedelem ne érje. Innen érthető, hogy új házasságát tudatja az udvarral, annak hozzájárulását kéri, biztosítja a további hódolatról s egyben arról is, hogy a császári házzal való rokonság elmaradása nem vonja magával felajánlt szolgálatai megtagadását. A kassai fényes esküvőn a császár és a spanyol király követei is megjelentek ajándékaikkal s Bethlen tünnető szivességgel fogadta őket.

A portán lévő követei pedig ugyanakkor mindent elkövettek, hogy a török hadisegélyt kieszközöljék s maga Bethlen is nyomatékkal sürgette az Unióba lépni készülő hatalmakat, hogy együttes követséggel kérjék a porta támogatását, sőt a szövetségbe való belépését.

A porta helyzete nagyon rosszul állott. Évek óta tartott a janicsárok lázadása, a melynek szultánok és nagyvezérek estek áldozatul. Még ennél is nagyobb baj volt, hogy kitört Perzsiával a háború s a birodalom haderejének nagy részét ez kötötte le. De éppen e válságos helyzet kényszeríti a portát arra, hogy gyengeségét palástolja a német császár előtt s a nagy Habsburg-ellenes szervezkedésben maga is, legalább a magyarországi haderejével részt vegyen. A portán lévő velencei, angol és holland követek minden módon támogatták Bethlen kívánságait, hogy a török haderő ilyen módon a küzdelembe vonassék a nélkül, hogy a szövetséget is meg kellene kötni a pogánynyal. A porta tehát már 1625 őszén elhatalmazta Bethlent a nyugateurópai szövetségbe való belépésre s a következő év nyarán (1626 júliusában) Mansfeldnek dessau-i veresége után

a szövetségesek követeinek sürgetésére végre megnyeri Bethlen az annyira óhajtott fegyveres támogatást. A szultán parancsot küldött a magyarországi basáknak, hogy Bethlent „megtámadtatása esetén“ segítsék. Ugyanerről tudatta a porta az érdekelt szövetséges államokat is. A vitéz boszniai basa *Murteza*, a ki nemsokára budai basa és szerdár lett, jól tudta, hogy a „megtámadtatás esetét“ nem kell nagyon lelkiismeretesen vennie.

A török szövetség nemcsak meg volt nyerve, de hadai is készen voltak az indulásra 1626 nyarán. A felkelést meg lehetett kezdeni.

Ámde Bethlen európai szövetségeseivel is rendbe akart jönni. Ha most sikerül a hágai szövetségbe belépnie s abba a törököt is bevonnia, akkor évek óta kovácsolt tervéi végre megvalósulnak. A francziák, angolok, hollandok nyugaton, a dánok és svédek északon, a szultán Erdély és Velence délen és délkeleten, magában Németországban pedig Pfalzi Frigyes és Mansfeld az Unió hadaival ha egyszerre megkezdik a támadást, a magára maradt német-spanyol Habsburg szövetséget semmi sem mentheti meg. Egy ilyen európai alakulattal szemben Magyarország közömbös nem maradhatott, mert a szövetségesek diadala esetén a magyar nemzet is annyiban számíthatott a következményekre, a mennyiben a diadalt kivívni segítette.

Csakhogy a szövetségeseket igen különböző érdekek terelték egy táborba. A cél, a melyre törekedtek, nem volt egységes s így egységes eljárást sem tudtak megállapítani.

A szövetség lelke, Franciaország be sem lépett a formaszerinti szövetségbe s mielőtt fegyverre került volna a sor, békét kötött Spanyolországgal. Követte a példát Velence is. Ennél azonban rosszabb hatást tett Bethlenre a Gusztáv Adolf irányváltoztatása, a ki most azt ajánlotta Bethlennek, hogy Bécs megtámadásával felhagyva, menjen a lengyel király ellen. De Bethlennek az éppen úgy nem volt érdeke, mint a hogy Gusztáv Adolftól távolabb eső fontosságú kérdés volt a császár megtámadása. Kölcsönösen a saját céljaikra szerették volna egymást felhasználni s így az egyesülésből nem is lett semmi.

Most már az volt a fontos Bethlenre nézve, hogy a már megnyert török támogatás mellé legalább a megmaradt hágai szövetség segítségét biztosítsa. Ez valamennyire sikerült is neki, habár a legfontosabb dolog, a pénzsegítség későn érkezett.

A dán királyhoz 1626 júniusában tért vissza Bethlen követe, tehát a dessauai vereség után. Ennek hatása alatt Keresztély megígérte, *hogy Mansfeldet azonnal Sziléziába indítja, hogy Bethlennel egyesüljön s pénzt is küld.* Quadt, a fejedelem követe erről nyomban jelentést küldött Erdélybe megízenve a fejedelemnek, hogy július 30-án induljon el seregével. Hollandia és Anglia azonban csak ígéreteket tettek s a szövét-

ségbe is csak akkor vették be Bethlent, a mikor már ő a törökkel egyesülve amúgy is megidította a támadást. A dán király által küldött pénzsegély pedig a fölkelés leszerelése után jutott Bethlen kezeihez.

A nagyszerű külföldi támogatásból tehát nem maradt egyéb, mint a török sereg és a Mansfeld megvert hadával való egyesülés reménye.

Azért különösen katonai szempontból mégis érdekes és nagy-szabású volt a támadás. Azzá tette főleg a Wallenstein hadaival való szembekerülés.

A mint Bethlen értesült arról, hogy Mansfeld keletre indult az ő csapataival való egyesülésre, végre rászánta magát a támadásra. Sokat várt az új felkeléstől. A török sereg segítségével most nem kételkedhetett, mert Murteza már Budán volt vagy 10.000 emberrel. Mansfeldet megverte ugyan Wallenstein Dessaunál, de a megvert vezér Bethlen sógorának, a brandenburgi választónak területére huzódott vissza s itt új csapatokat toborzott, sőt János Ernő szász weimari herczeg vezérlete alatt több ezer dán gyalogossal is gyarapodott csapata. Wallenstein üldöző serege Brandenburg határán vesztegelt s háta megett még legyőzetlenül állott a szövetség fővezére: a dán király. Bethlenre nézve tehát még a francia segély elmaradása és a hágai szövetségesek huzavonája daczára is eléggé biztató volt a harctéri helyzet. Úgy látszott hogy éppen az ő fellépése van arra hivatva, hogy a szövetség hadáva, egyesülve valahol Sziléziában vagy Morvaország területén összemérje fegyverét Wallensteinnal s ezáltal a keleti harctéren eldöntse a háború sorsát. A nyugati harctéren a dán király és Tilly, a katolikus liga seregének vezére állott egymással szemben, ott az ő küzdelmüktől függött a háború további sorsa.

Bethlen tehát így is megérte, hogy a nemzetközi bonyodalom megoldásában döntő szerephez jutott. A IV. Keresztély és a Bethlen Gábor hadi sikerétől függött a protestáns császárelenes szövetség ezután helyzete és sikere s így a birodalmi politika sorsa. Ha a két vezér döntő diadalt arat, Bethlen eléri célját, mert olyan békét köthet a császárral, a mely a tervezett házasság és egyéb áldozatok nélkül is urrá teszi őt Magyarország felett s *egyben félelmissé a hanyatló török birodalommal szemben.* Diplomáciai lángelméje most fejtette ki legteljesebben önmagát. Sikerült a török birodalomra nézve oly vészthozó tervet a *török sereg támogatásával* vinni a megvalósítás döntő fordulata elé. Azon a ponton állott Bethlen, hogy kiszabadítsa a magyarságot az önvédekezésből folyó terméketlen kétszínű politika lánczai közül s az életet a fejlődés útjára terelje azzal, hogy a két ellenség közül az egyiket megnyerje a másiknak megtörésére; e megtörés által a magyarság újra egységbe tudjon szervezkedni s föl tudjon lépni a megmaradt, az előbb szövetséges ellenség ellen. Ez az egy mód volt arra, hogy

Magyarország megszabaduljon a jánuszarczú politikától s az eddig ennek szolgálatára lekötött társadalmi erőt újra az alkotó munka szolgálatába terelje. A magyarság produktív erejének felszabadítása függött a siker-től s ha minden úgy történik, a hogy Bethlen elképzelte és erejét szinte meghaladó erővel előkészítette, akkor a magyarság jó nagy idővel előbb visszahelyezkedik a továbbfejlődés útjára.

Hogy Bethlen a Habsburgok megtörése által Magyarországnak a saját uralma alatt való egyesítésére s azután a török kiverésére gondolt, kitűnik mindabból a sok tervezetéből, diplomáciai agitációból, ámításból, ígéretből és fenyegetésből, a melyet ő 1619 óta elkövetett. Célját sohasem adta fel, csak a rávezető utakat változtatta a szerint, hogy a két ellenség közül melyiktől látszott könnyebbnek a szabadulás. Ezt pedig első sorban a Habsburg dinasztia hatalmi helyzetének ingadozásai mutatták meg. Ezért kellett Bethlennek mindig a *birodalmi politika* sorsához kötni a maga országszabadító tervezetéseit. Akár tudatában volt a konszolidált magyarság fejlődésre képes életének rekonstruálása, mint cél, akár nem, de diplomáciai és hadi előkészületeinek sok irányba szétágazó szálai erre az eredményre utalnak s ha sikerre vezettek volna fáradozásai, akkor ezt az eredményt valamennyire el is érthette volna.

A harmadik támadásnak okai tehát e messzemenő nemzetszabadító tervek voltak, a melyek természetesen kapcsolatban állottak az ő személyes nagyravágyásával. Ez mint lelki motívum elvitázhatatlan, de éppen úgy nem hiányzott a II. Ferdinánd, a Gusztáv Adolf vagy a Cromwell lelkéből sem. Nem is hiba ez addig, a míg egyezik a közérdeket szolgáló eszményi céllal. Bethlen pedig a maga nagyravágyó terveit soha a magyarság rovására nem érvényesítette. Éppen az alkotja lelki konstrukciójának egyik sajátosan kifejező, domináló vonását, hogy a reá nézve kedvezőtlenül változott helyzetet azonnal megérti, abba belenyugszik s *ennek következményeit első sorban saját személyére nézve vonja le*. Minő más jellem volt a téli király, *Pfalzi Frigyes*, a ki minden politikai fordulástól csak koronája és tartománya visszaszerzését várta s a kedvezőtlenül fordult helyzet következményeit éppen személyére nézve nem tudta levonni.

Azok az okok, a melyekkel Ferdinánd és a magyar rendek előtt indokolta kitámadását, csak ürügyek voltak arra, hogy a fegyverkezésnek a jogosság látszatát adják s a magyar közvéleményt részére nyerjék.

Országá határát folytonos alkudozás között 1626 augusztus 25-én lépte át. Akkor Mansfeld már elhagyta Brandenburgot s Wallenstein seregétől üzetve Morvaországon keresztül Magyarország felé tartott.

Wallenstein is, Mansfeld is óvakodott attól, hogy a háború színterét Magyarországra tegye át. Tudták, hogy itt legkevésbé élelmezhetik seregüket, pedig mindkettőnek nagy mértékben szüksége volt annak a föld-

nek élelemszolgáltatására, a melyen átvonult. Bethlennek azonban éppen arra volt szüksége, hogy a döntő mérkőzés Magyarországon legyen sok minden ok mellett főleg azért, mert a tekintélyes török sereg támogatását az ország határán túl nem remélhette. Ez is oka lehetett annak, hogy olyan későre indult meg seregeivel, mert ezzel időt adott Wallensteinnak arra, hogy a Mansfeld seregét Magyarországba űzze s akarva nem akarva ide kövesse.

Mikor Bethlen szeptember végén Balassagyarmatnál állott csapataival, akkor Wallenstein már Lévánál volt; Mansfeld pedig, a ki szept. elején a Garamig nyomult volt előre, talán Wallenstein gyors előrehatolásától megijedve visszavonult a morva határ felé. Hiábavaló volt a fejedelem folytonos sürgetése, a melylyel a Mansfelddel való egyesülést siettetni akarta, ez már nem történhetett meg. A Nógrádot ostromló törököt azonban sikerült magához vonnia s így szeptember 30-án az Ipoly mellett, *Drégelypalánkánál Wallenstein hadaival szembe került.* Itt kellett megtörténnie a döntőütközetnek Bethlenre nézve kétségtelenül hátrányos helyzetben.

Ekkor ugyanis már mindkét táborban tudták, hogy a dán királyt Tilly augusztus 27-én döntőcsatában megverte s így a nyugati harcztér elveszett a szövetségesekre nézve. A keletin pedig csak Bethlen és a török állott kisebb és szervezetlenebb sereggel a császár nagyobb seregével és világhírű hadvezérével szemben. Mansfeld lekéselt s így a döntőütközetből a szövetséges hadsereg kimaradt.

A helyzet eldöntése tehát a Bethlen sikerétől függött. Ha győz, még megfordíthatja a szövetségesei által elvesztett hadi szerencsét, de ha vereséget szenved, nemcsak minden nagy terve omlik össze, hanem a Magyarországra nézve kivívott eddigi eredményei is áldozatul esnek. Hasonló volt helyzete a csehekéhez a fehérhegy-i csata előtt. A döntőütközetbe bocsátkozás nagy sikert vagy nagy veszteséget jelenthetett. Csakhogy az az esetleges veszteség Csehország sorsára juttathatta volna Magyarországot. Ezt nem volt szabad kockáztatnia akkor, a mikor a Liga seregei oly döntő diadalt nyertek a lutteri csatában.

Bethlen tehát megint megalkudott nagyratörő terveivel s a szeptember 30-iki előcsatározás után az éj leple alatt visszavonult hadállásából Szécsényre.

Wallenstein éppen annyira félt a döntőütközettől, mint Bethlen s a másnapi haditanácsban visszautasítva a nádor ajánlatát, hogy Esztergom és Vác visszahódítására induljon, elhatározta, hogy elvonul Érsekújvár felé. Mivel Bethlen fegyverszünetet kért, Wallenstein azzal ámította magát és a nádort, hogy mint győztes távozik Magyarországból, hiszen Bethlen kikerülte a vele való megütközést és visszavonult. Pedig Wallenstein nem győzött. Arra sem mert vállalkozni, hogy a Bethlen és Mansfeld

egyesülését megakadályozza, a mi nemsokára Szécsényben megtörtént. Az egyesülés után a fejedelem, a Mansfeld és a budai basa hadai előrenyomultak Barsig s a Morva felé vonuló császári vezért üldözőbe vették. Wallenstein úgy tett, mintha feladatának megfelelt volna s győztesként távoznék Magyarországból, valóban pedig éhségtől gyötörve és a fejedelemtől kergetve menekülnie kellett kétes dicsőségű küzdelmei területéről.

A barsi táborban összegyűlt szövetségesek még tanácskoztak a hadjárat folytatásáról, de Bethlen nem akarta az országot elhagyni, Mansfeld pedig nem akart Magyarországon harcolni. A táborban összegyűlt rendek is a békét sürgették, a török sereg is hazafelé készülődött. Ezt ugyan a Bethlen erélyessége maradásra bírta, de a mikor megérkezett a hír, hogy a szultánt a bagdadi döntőcsatában megverték a persák, a fejedelem is belátta, hogy szövetségesek nélkül marad s az általános békeóhajtással szemben a küzdelmet nem folytathatja. A csataterén le nem győzték s így áldozat nélkül köthette meg a *pozsonyi békét*, a mely a nikolsburgi pontokat úgy az országra mint Bethlenre nézve megerősítette. Ez is nagy eredmény volt akkor, a mikor a német harctéren mindenütt diadal kísérte a császár hadseregeit s a törököt Keleten minden időkre kiható nagy vereség érte. A nagy európai háború eddigi küzdelmeiből a császárral szemben csak ő maradt legyőzetlen.

A pozsonyi béke után szerényebb eredménnyel is beérte volna egyelőre s a szultán és a király között megindult békealkudozást arra akarta felhasználni, hogy Erdélynek függetlenségét mindkét részről szerződészerűleg biztosítsa. Az udvarnál volt is némi hajlandóság e kívánság teljesítésére, azonban a porta nem akarta Erdély irányában kezét megkötni s így a *szőnyi béke* Erdély függetlenségének biztosítása nélkül kötött meg 1627 szeptember 13-án.

Azonban sem a pozsonyi, sem szőnyi béke nem jelentette a fejedelem nagy terveinek elejtését. Jól látta, hogy a császár európaszerte legyőzte ellenségeit a harcmezőn, de e győzelmek nem vetettek véget a Habsburgellenes és protestáns hatalmak szövetkezési terveinek. Más-más alakban újra meg újra fölvetődött a szövetség gondolata s Bethlent most már keresték, sürgették a belépésre. Harmadik támadásának híre és jelentősége egész Európában elterjedt s az új szövetséges háborúban még nagy szolgálatoakat vártak tőle.

Ő maga is tovább tervezgetett s mind szélesebb alapokra helyezte előkészületeit.

Bécsben — szokása szerint — megint fölajánlotta kardját és befolyását a török ellen s ugyanekkor a portát a császár növekvő hatalmára figyelmeztetve a persákkal kötendő békére akarta rábeszélni. Maga Lengyelországra vetette szemét s a svédekkel egyesülve a lengyel korona megszerzésén gondolkozott. Ha ez sikerülne, mily nagy erőt nyerne

mindkét ellenség ellen. Nemcsak a svédekkel és a lengyel elégiütle-
nekkel tárgyalt ebben az ügyben, hanem a portát is puhította s Moszkvá-
ban is jártak emberei a hatalmas és gazdag orosz czárral való szövetsé-
séget előkészíteni. Az új Unió tényleg alakulóban volt s ebben Gusztáv
Adolf mellett neki is nagy szerepe lett volna. A háború ezután fejlett ki
valóságos világeseménynyé s a svéd és francia katonaság, pénz és kintartás
ezután fordította a protestáns szövetség javára a küzdelem kimenetelét.
A császárt utóbb nagy veszteségek érik s a harmincz évi háborúból
diadallal, nagyhatalomként emelkedett ki a két legkitartóbb harcosfél:
Francia- és Svédország.

Bethlen az új szervezkedést nem érte meg; 1629-ben, 49 éves
korában meghalt.

*

Bethlen Gábor életének javarésze ezekben a diplomáciai tényke-
désekben és hadvezetésben telt el. Úgy próbáltuk a fenti sorokban
különben eléggé köztudomású politikai szereplését feltüntetni, hogy abból
az ő alakjának jelentősége és értéke tűnjék ki. A részletek elhagyásával
főleg terveit és aztán az elért sikert igyekeztünk kiemelni a rendkívül
bonyodalmas ismereti anyagból. Az elbeszéltek alapján most már röviden
konstatálnunk kell az eredményt, nemcsak azt, hogy nagyszabású akció-
jával *mit ért el*, hanem azt is, hogy *mit akart elérni*. Az elmondottak-
ból ugyanis világosan kitűnik, hogy nem azt érte el, a mit akart.

Diplomata pályafutásának nevezetes fordulópontja az 1618-ik esz-
tendő, a cseh forradalom kitörésének éve. Addig ugyanis csak az egyen-
súly helyreállítása volt politikájának célja.

Am 1618-ban az erdélyi politika vissza volt állítva arra a reális
alapra, a melyre Martinuzzi fektette. Ennek feladata volt a török—német
ellentét egyensúlyozása s a kettő között kitörendő háború megakadályo-
zása addig, a míg a helyzet úgy nem fordul, hogy valamelyik ellenség-
nek végleges leverésére alkalom nem kínálkozik.

A cseh forradalom s annak nagyszabású következményei Bethlen
Gábor lelkében a töröktől való szabadulás reményét ébresztették fel s
ezért mindenáron le akart térni a kétszínű politika útjáról, hogy Magyar-
országot egy célra, egy táborba szervezhesse. Azonban előbb a birod-
almi politikát kellett lefegyverezni, ártalmatlanná tenni.

A királylyal azonban nyílt szövetségre lépni nem lehetett addig, a
míg fennállott az a veszély, hogy Ferdinánd nem fogja őt elég erővel
segíteni a török ellen, vagy pedig a török kiverése esetén még jobban
megerősödik a birodalmi politika. De lehetett volna úgy vonni a magyar
érdekek szolgálatára a német birodalmat vagy legalább Ausztriát, hogy
a függetlenséget fenyegető veszély előbb elháríttassék. Azért akart Bethlen
cseh király, majd német választó, majd Magyarország ura lenni, hogy

az innen nyert hatalommal megerősödött Magyarország koronájával fején ereje legyen a birodalmi politika veszedelmét elhárítani. Erre azonban a császári hatalom megtörése kellett volna az európai protestánsok és a török segítségével. Mikor ez nem sikerült, más alakban próbálta tervét kivinni. Felajánlotta szövetségét a császárnak, de hatalmat és befolyást akart magának biztosítani részint a Habsburg-házzal kötendő rokonság, részint az által, hogy Magyarország kormányzását magára kívánta ruháztatni. Mikor ez sem sikerült, újra visszatért a Habsburgellenes szövetséghez s annak diadalától várta a hagyományos és veszedelmes császári politika bukását s egyben a maga emelkedését. Bizonyos, hogy jól előkészített támadásainak nem csak az volt a célja, hogy általuk a magyar nemzet ellenálló erejét újra és újra megmutassa s a kicsikart békékkel az alkotmány számára papirosbiztosítékokat szerezzen. Nem egészen úgy gondolkozott, mint Bocskay. Szüksége volt arra, hogy fölkeléseinek a törvényesség színét megszerezze s mint példára és jogalapra Bocskayra és a bécsi békére hivatkozzék, de ha oly döntően győzött volna ő is, szövetségesei is, mint ahogy remélte, bizonyára nem elégedett volna meg a bécsi béke újabb biztosításával. Döntőbb diadalt akart nyerni a császári politikán s Magyarország függetlenségét s ezáltal a magyar faj ön kifejlését végleges és önálló létalapra akarta vinni. Ha a féldiadalok szülte óvatosság nem parancsolta volna a mérsékletet, nem habozott volna a koronát elfogadni s hogy magát olykor a török ellen hadat vezető koronás magyar király szerepében szerette elképzelni, az több volt, mint pusztá ábránd. Komoly törekvés volt, a melynek szárnyát szegte elszigetelt helyzete s az a körülmény, hogy az a szövetség, a melynek sikerétől ügye függött, még nem volt eléggé kiforrott, megalakult és céltudatos. Mindég csak féldiadalt aratott, pedig ő maga egészen megállotta a helyét. De szövetségeseinek teljes veresége után meg kellett elégednie a féldiadal eredményeivel.

Célját nem érte el. A birodalmi politikát nem tudta véglegesen leszerelni s így Magyarországot sem vezethette a független fejlődés útjára s a török ellen sem léphetett fel.

De politikája mégsem volt eredménytelen. Kevesebbet ért el, mint a mennyit akart, de ez a kevés is sok, mert valósággal az életbenmaradást jelentette a magyarságra nézve. A fehérhegyi, dessaui, lutteri és bagdadi nagy döntőcsaták idejében vajjon a kétségtelenül magyar lelkű Forgács Zsigmond, Thurzó Szaniszló és Eszterházy Miklós a maguk udvarhoz szító politikájukkal el tudták volna-e érni Magyarország állami önállóságának törvényes, királyi esküvel pecsételt biztosítását? Alig hihető. A nikolsburgi, bécsi és pozsonyi békekötések nem mentették ugyan meg Magyarországot a birodalmi politika törekvéseitől, de megakadályozták annak diadalrajutását olyan időben, a mikor az a leg-

hatalmasabb volt s a mikor a török birodalom ereje már kevés volt annak feltartóztatására. S Bethlen Gábor sikerei a magyar állam továbbélését biztosították s alapot, erőt, erkölcsi támaszt adtak a további küzdelemre.

Erdélyre nézve még többet jelentettek e sikerek. A kitamadások megvédték ezt az országot minden külső zavaró hatástól s így az elmaradt társadalmi konszolidáció egy nagy szervező tehetség irányítása mellett a fejlődés útjára igazodott.

Erdélyt Bethlen Gábor alakította állammá s így Erdélyre nézve az ő kormányzata valóságos társadalomszervező politika volt. De ne feledjük, hogy ezt a munkát diplomáciai és hadi sikerei nélkül nem tudta tudta volna végrehajtani.

(Kolozsvár.)

Makkai Ernő.